

**Дауенов Ернур Нурлановичтің 6D010300– «Педагогика және психология» мамандығы бойынша Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін «Аксиологиялық парадигма жобалық оқыту арқылы білім алушылардың ұлттық бірегейлігін дамытудың негізі ретінде» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА**

Зерттеудің өзектілігі. Қазақстан Республикасының ғаламдық білім кеңістігіне өтуі, өзінің әлеуметтік-экономикалық жағдайының мемлекеттік құзырымен жаһанданудың мүддесімен унификациялау, педагогикалық білім беру мен оны игерудегі аксиологиялық негіздегі парадигмамен алу қажеттігі мен оның этнопсихологиялық ерекшелігін ұлттық бірегейлік тұрғысында ескеру арасында сәйкессіздіктер айқындала түсті. Мұндай парадигмалық ұстаным кең ауқымда білім философиясын қайтадан қалап, қоғамдағы білімді жаңғырту тұжырымдарына аксиологиялық парадигмаға ешқандай ескіні жамау, жаңғырту процестері көмек көрсетпейтіні біздердің зерттеулерімізде анықталды. Білім философиясының аксиологиялық парадигма мәселесін жоғары этикалық және гумандық бағыттар, бұрынғы дәстүрдегі тәрбие-тәлімдер шеше алмайтыны зерттеу барысында байқалды.

Аксиологияның негізін педагогикалық білім кеңістігінде өркендеткен әлемдік ғылыми жетістіктерден іздестірсек, екінші қазақстандық мәдени-дәстүрлердің қоғамдағы орныққан өзіне тән ерекшеліктерін қалай ескеру керектігіне мән берілуі тиіс. Бір-біріне сәйкестейтін екі тараптағы мәселелердің арасындағы қиындық келер тұстарын қалай шешіледі деген салмақты сауалға жауап табу да шеберлікті қажет етеді.

Аксиологиялық парадигмамен байланысты ұлттық бірегейлік мәселелеріне арналған келесі шетелдік зерттеушілердің жұмыстары: А. Смит, М.Грох, Б. Андерсон, Р. Брубакер.

Бұл мәселе бойынша қазақстандық зерттеушілердің жұмыстарынан белгілі, олар М. Э. Ержанов, Р. б. Әбсаттаров, Н. А. Асипова, К. Б. Жарықбаев, Ж. Ж. Наурызбаев, Қ.Ж. Қазақметова, Б.Хасанов, А. Д. Сыздықбаева және т.б. қазақстандықтардың ұлттық бірегейлігі мәселелері жөніндегі ғалымдардың еңбектерінде кездеседі.

Л.С. Выготский, П. С. Гуревич, В. Я. Загвязинский, М. С. Каган, П. Ф. Каптерев, В. А. Слостенин, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов және т.б. білім беру философиясына, педагогикалық және психологиялық ғылымдарға, тұлғаның аксиологиялық психологиясының теориясы мен практикасына үлкен үлес қосты.

Қазақстандық білімнің модернизация кеңістігіне ұтымды тұрғыда жаңа тұжырымдамалық этикаға, рухани-ізгілікті парадигмаға көшудің бір амалы – жаңа ізгілікті тұтастай құрылған құндылық пен оны қолдайтын әлеуметтік

педагогика институттары мен қоғамдық пікірлердің нарық заңдылығына негізделуімен жүзеге аспақ.

Қазіргі педагогика мәселелері мен білім жүйесіндегі ақпараттық технологиялардың ғылыми нұсқасын құрып, оның тәжірибеде қолданылуына қам жасағандар: Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина. Ақпарат тоғынынан білім жүйесінің заңдылығын сақтай отырып, қажетті біліми-ғылыми құндылықтарды електен өткізу, оның ескіргенінен арылу, жаңалықтарын қарқындылықпен дер кезінде игеріп отырудың мәнділігін нұсқалы тұрғыда айқындап берген.

Н.Д. Хмель – технология жайлы алғашқы ғылыми үлес қосқан ғалым. Педагогикалық үдерісті ұйымдастыру барысында технологияны қолданудың тұтас жүйесін құра алу мен оның тағылымын ұдайы білім мазмұнынан саралаудың амалдарын ұсынған. Білім мазмұнындағы ірі бөліктер мен ұсақтарының тұтас жүйесін бұзбауға бағдар жасаған. Бұл тағылым Қазақстан Республикасының білім кеңістігінде кең ауқымда қолданылып келеді.

XXI ғасырдың басындағы ғалымдардың еңбектерінде «аксиология» ұғымы зерттеу жұмыстарында арнайы зердеден өтпегенімен, жалпы «құндылықтар» категориясымен «педагогикалық технология» мен бірлі-жарым «білім игерудің инновациялық технологиялары» сыңайында алғашқы қадамдар қаланғанын жоққа шығара алмаймыз. Десек те, білімді әрбір индивид өзіне құндылық деп есептеу қалпына түспегенін аңғарамыз.

Сондай-ақ, білім беру бағдарламалары мен технологияларын іске асыруға жаңа тәсілдерді енгізу тетіктерінің әзірленбеуі, педагогикалық және басшы кадрлардың жаңа жағдайларда тәрбие жұмысына жеткіліксіз дайындығы да әсер етеді.

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының нұсқаулық-әдістемелік хатында «Жаңа мәдениет пен миссиямен жаңа форматтағы адамды тәрбиелеуге, қоғамдық сананы жаңғыртуға» баса назар аударылды.

Алайда, айта кету керек, «...соңғы онжылдықтарда жастардың моральдық-рухани дағдарысының барлық аспектілерінде (моральдық, әлеуметтік, дене бітімдік және психикалық) күшейе түсуімен байланысты қоғам ауыр кезеңді бастан кешуде. Мұндай пайымдаудың қалыптасуына мына жағдайлар негіз болып табылады:

1) Қазақстанның қазіргі жастарының белгілі бір бөлігінде ұлттық сана-сезімнің, ділдің, азаматтық пен патриотизмнің төмен деңгейінің болуы. Тарихи тәжірибе көрсеткендей, өз халқының мәдениетін, оның өткені мен бүгінін білмеу ұрпақтар арасындағы сабақтастықтың, уақыт байланысының бұзылуына әкеледі, бұл адамның және жалпы халықтың дамуына түзетілмейтін зиян келтіреді.

Жастардың адамгершілік-рухани деңгейінің төмендеуі: 1) ұлттың денсаулығы; 2) ұлттың зияткерлік әлеуеті; 3) ұлттың бәсекеге қабілеттілігі; 4) тұтастай елдің ұлттық қауіпсіздігі деңгейінде тікелей көрініс табады.

Жастардың түрлі бастамашыл жобалары білім беру саласындағы бағдарламалық құжаттың талабы бойынша білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен бірегейлігін дамытуды іске асырудың маңызды тетігі болып табылады. Демек, аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікті дамытуға бағытталған жобалау қызметінің әлеуеті орта мектепте білім алушылардың ұлттық бірегейлігін оң дамытуда маңызды. Алайда, қазақстандық білім беру мекемелерінің тәжірибелік жұмысының талдауы жастардың бастамашыл жобаларының педагогикалық мүмкіндіктері аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікті дамыту тетіктерінің бірі ретінде орта білім беру жүйесіндегі білім беру-тәрбие кеңістігінде жеткілікті түрде пайдаланылмайтындығын көрсетеді. Осыған байланысты, білім беру-тәрбие кеңістігі жағдайында жастардың бастамашыл жобаларын іске асыруға ғылыми негізделген тәсілдерге шұғыл қажеттілік туындап отыр.

Аксиологияның тарихи-біліми игеру процесіндегі көрініс беруін зерттеу барысында оның алғашқы «құндылық» ретіндегі мәні ХІХ ғасырдың орта шенінде Ресей және Қазақ елінде ғана айқындалған. Бұл еңбектің мәні ізгілікті-антропологиялық құндылығы басымдықта алынып, оның іске асырылу нысаны тәрбие-тәлім екені анықталды. Ретроқағидамен зерделенген бұл тұжырымнан ХХІ ғасырдағы аксиологиялық парадигмаға қатысты «Рухы биік тұлға» келбетін өркендете аларлық сапада ғылыми-әдіснамалық негізі көрініс бермегенін аңғару қиындық келтірмеді. Жоғарыдағы зерттеушілердің еңбегін талдау барысында төмендегі қайшылықтарды анықтадық:

1. Бұл жағдайда, қазіргі замандағы Қазақстан Республикасының білім жүйесіндегі аксиологиялық парадигманың ХХІ ғасырдың басындағы қоғамдық-педагогикалық санасында көрініс беруі мен оның тұғыры биік рухани құндылығына ұстаздардың кәсіби-тұлғалық келбетінің унификацияланбауының арасындағы;

2. Аталған тағылымды жүзеге асырудың сұранымы мен ішкі ойлау өнерін ұдайы білім алушылардың өздігінен өркендетудің қажеттілігін тудыра алу шеберліктерінің жетіспеушілігінің арасындағы;

3. Білім берудің жаңартылған аксиологиялық парадигмасы мен оның ұлттық бірегейлігінің тұтастықта дамымауының арасындағы.

Жоғарыдағы сараланған қайшылықтарды шешу процесін тұғырлы іске асыруда ХХІ ғасырдың басында Қазақстан Республикасында рухани құндылыққа жаңа философиялық-педагогикалық жүйедегі дүниетанымды қалай өркендету керек? – деген мәселелік сауал туындады. Аталып отырған көкейкесті мәселені нұсқалы шешудің амалдарын қарастырып тақырыбымызды былай деп таңдадық: «Аксиологиялық парадигма жобалық оқыту арқылы білім алушылардың ұлттық бірегейлігін дамытудың негізі ретінде».

Жұмыс процесінде білім алушылардың аксиологиялық парадигманың ұлттық бірегейлігін дамытуын мүмкіндігі туралы және т.б. зерттеулердің жеткіліксіздігі байқалды.

Жоғарыда аталған қарама-қайшылықтарды жеңу жолдарын іздеу негізінде мәселе туындайды: аксиологиялық парадигма негізінде білім алушылардың ұлттық бірегейлігін дамытатындай жобалық оқытуды қалай ұйымдастыруға болады?

Зерттеу мәселесінің өзектілігі диссертациялық зерттеу тақырыбын келесі тұжырымда таңдауды анықтады: **«Аксиологиялық парадигма жобалық оқыту арқылы білім алушылардың ұлттық бірегейлігін дамытудың негізі ретінде».**

Зерттеудің мақсаты: білім беру жүйесінде ұлттық бірегейліктің аксиологиялық парадигмасын дамыту моделін құру және оның тиімділігін экспериментальды түрде тексеру

Зерттеудің нысаны: білім алушылардың жобалау қызметінде ұлттық бірегейлікті қалыптастыру процесі

Зерттеудің пәні: білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың жобалау арқылы жүзеге асырудың технологиялық тәсілдері.

Зерттеудің болжамы: егер аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігі айқындалса және оны әдіснамалық негізі сараланса, білім алушылардың жобалау қызметі арқылы аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікті іске асырудың тәсілдері мен модельдері технологиялармен құрылса, онда педагогикалық білім беру жүйесінде аксиологиялық парадигма ұлттық бірегейлікпен жүзеге асады.

Зерттеудің қойылған мақсаты мен пәні, жасалынған болжамына сәйкес зерттеудің міндеттері анықталады:

1. Аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікпен дамуының негізін анықтау;
2. Білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікті дамытудың мазмұнын ашу;
3. Білім алушылардың аксиологиялық парадигманы ұлттық бірегейлікпен дамыту процесін жобалау қызметімен орындауын ұйымдастыру;
4. Білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікпен іске асыруының мүмкіндіктері мен тәсілдерін айқындау;
5. Жобалау қызметінде білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамытудың моделін құру;
6. Инновациялық білім беру технологияларын ескере отырып аксиологиялық парадигма негізінде жобалық оқыту арқылы білім алушылардың ұлттық бірегейлігін дамыту моделін іске асыру үшін жағдайларды негіздеу;
7. Білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамытудың моделін негізге алып, оның нәтижелерін эксперименттен өткізу.

Зерттеудің жетекші идеясы: білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігімен дамытуды білімденудің инновациялық

технологияларымен іске асыру, білім философиясының парадигмалық түрлерін: алгоритмдік, стохастикалық (мүмкіндік теориясы) аксиологиялық парадигма **ықпалының** болуын ескеруге жол ашатыны.

Өзіндік жобалау қызметін ұйымдастыруда тұжырымдардың тірек көзі бағам жасайды. Қазіргі бәсекеге қабілеттілікті, құзыреттілікті, кемелділікті әдіснамалық негіз арқылы меңгерулеріне және дербес тәуелсіз тұлға болуларына жағдай туғызады.

Зерттеудің тағылымдық және әдіснамалық негізін құрайтын теориялар: білім философиясын, педагогикалық, психологиялық негіздерін, тұлғаның өз-өзін құндылық ретінде есептей алуын, оның әлеуметтік және атқарар қызметінің мәнділігін ізгілікті-аксиологиялық білімі парадигманы феномен сапасында зерттегендер: Л. С. Выготский, П. С. Гуревич, В. И. Загвязинский, М. С. Каган, П. Ф. Каптерев, В. А. Сластенин, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов және т.б.

- Аталып отырған көкейкесті мәселелерді шешудің әдіснамасын құрған ғалымдар: аксиологиялық парадигма кіріспе ретінде педагогикалық қызметті танудың мәселесін генетикадан қарастырып, оның жүйе-тұтастық тұғырын анықтағандар, әлем жайлы құбылыс пен үдерісті анықтап, оның эмпирикалық мәнін ашқандар, білімнің сабақтастық қағидасына басымдық бергендер, тарихи қағиданың өзгертілімдік қалпын қарастырғандар, білімалушының субъектілі тұрпатын зерделегендер: Әбу Насыр әл-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев, М. Әуезов, С. И. Архангельский, В. В. Краевский, Ф. Ф. Королев және т.б.

- Аксиологиялық тұғырдың тағылымы мен педагогика кеңістігіндегі тәжірибесін зерттегендер: И. Ф. Исаев, В. А. Сластенин, А. И. Мищенко.

- Тарихи-іс-әрекеттік қызметтерін қарастырған ғалымдар, өркениеттілік пен парадигманы анықтағандар: М. М. Бахтин, В. С. Библер, Т. Кун, Б. Г. Корнев, В. С. Ильин.

Зерттеудің әдістері: философиялық білім, психологиялық тарихи әдебиеттерді зерделеу, нұсқалы-генетикалық әдіс; жүйе тұтастығын сақтау әдісі, жүйелеу, фактілерді жинақтау, құжаттармен жұмыс, әдеби көздерді саралау, жобалау, үлгілеу, матрицаға салу, педагогикалық тәжірибені прагматикалық іскерлікпен байланыстыру әдісі, анкета алу, тесті өткізу, байқау, бағамдау әдістері.

Зерттеудің базалық көздері: педагогика классиктерінің еңбектері, білім философиясын құрған жұмыстар, психология мәселелерін ойлау мүмкіндігіне тәуелді деген тұжырымдар диалектикалық материалдар, білімденудің инновациялық технологиялары жайлы жарияланымдар. Аксиология мәселесіне арналған оқулықтар, оқу құралдары, бағдарламалар, жоспарлар, заңнамалық жинақтар.

Павлодар қаласы Малайсары батыр атындағы жалпы орта білім беру мектебі; «Павлодар қаласы Бауыржан Момышұлы атындағы жалпы орта білім

беру мектебі; БІ. Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған облыстық қазақ гимназия – интернаты; Дарынды балаларға арналған Абай атындағы гимназия.

Зерттеудің негізгі кезеңдері:

Бірінші кезеңде (2017-2018) отандық және шетелдік авторларды зерттеу мәселесі бойынша педагогикалық-психологиялық әдебиетке теориялық талдау жүргізілді, зерттеудің ғылыми-ұғымдық аппараты анықталды, зерттеу мәселесінің қазіргі жағдайы зерттелді, білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамытудың моделі әзірленді және ғылыми негізделген, диагностикалық құралдар дайындалды.

Екінші кезеңде (2018-2019) тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың мазмұны анықталды, тәжірибелік-эксперименталды жұмыс барысында білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамыту процесінде еңбегіміздің моделі іске асырылды.

Үшінші кезеңде (2019-2020) әзірленген модельдің тиімділігіне талдау жүргізілді, математикалық өңдеу жасалынды, алынған нәтижелерді жинақтау және жүйелеу жүзеге асырылды, қорытындылар жасалды, зерттеу нәтижесінде алынған материалдар диссертациялық жұмыс ресми түрінде орындалды.

Зерттеудің ғылыми жаңалықтары:

1. аксиологиялық парадигманың ұлттық бірегейлікпен дамуының негізі анықталды;
2. білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейліктің дамытудың мәні ашылды;
3. білім алушылардың аксиологиялық парадигманы ұлттық бірегейлікпен дамыту процесін жобалау қызметін орындауы ұйымдастырылды;
4. білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікпен іске асыруының мүмкіндіктері мен тәсілдері айқындалды;
5. аксиологиялық парадигманың ұлттық бірегейлікпен дамытудың тұжырымдары мен білімденудің инновациялық технологияларды ұтымды қолдануына жағдайы туғызылды;
6. жобалау қызметінде білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамытудың моделі құрылды;

Зерттеудің теориялық мәні:

- Қазақстан Республикасында аксиологиялық парадигманың көрініс беруінің басымдық мәнінің анықталуы және оның басқа парадигма түрлерімен өркендеуі зерделенді;
- Ұстаз бен білім алушы арасындағы қарым-қатынастың жаңа психологиялық-педагогикалық тұрғыдағы рухани келбетінің ғылыми генезисі сараланды;
- «Рухы биік тұлға» келбетін құрудың тиімді инновациялық білім беру технологияларының (проблемалық, программалық, модульдік, ақпараттық, интерактивтік және т.б.) түрлерінің нәтижеге бағдарлануы құрылды;

- «Жобалау арқылы білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамытудың моделі» моделінің онтологиялық, гносеологиялық, аксиологиялық негізде сомдалуының тағылымы ұсынылды.

Зерттеудің практикалық мәні аксиологиялық парадигманың білім беру жүйесінде қолданылуының теориялық негізінің алгоритмі құрылып, оның эмпирикалық және эвристикалық, стохастикалық парадигмамен іске асырылуы қарастырылды. Бұл материалдар базалық және қосымша педагогикалық білім мен оқу материалдарын даярлауға, арнаулы, элективті курстар құруға көмегін тигізері эксперименттен тексерілді.

Зерттеудің дәйектілігі мен дәлдігі алынған нәтижелер әдіснамалық ұстаным тұрғысында нәтиже берерлік мәнде рефлексиядан өткізілді: өнімді әдістердің өзара кешенді байланыстылығы, қойылған мақсаттың ақиқатқа сәйкестілігі, гипотезадан міндеттердің туындауы, ғылыми жұмыстың ғылымилығы қорытындылардың қайталанбауы, тәжірибенің прагматикалық шеберлігі арқылы дәлелденді жұмыстың кезеңдері жазылады.

Қорғауға ұсынылатын қағидалар:

- аксиологиялық парадигманың ұлттық бірегейлікпен дамуының негізі, ұлттық аксиологиялық парадигманы бірегейлікпен интеграциялау процесі;

- білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейліктің дамытудың психологиялық мәні, рухани құндылықты меңгеруге психолог-ғалымдардың еңбектеріндегі білім алушы процесіндегі мүмкіндіктері ескерілді, Жаңа Қазақстан мәртебесіне лайықты В. Джеймстің «тепе-теңдік» қалыптары, «индивидтің өзін-өзі сезіну» амалы, Ч. Тейлордың «Мен» және «Табиғат» өз-өзімен диалогқа түсу тәсілі және т.б.;

- білім алушылардың аксиологиялық парадигманы ұлттық бірегейлікпен дамыту процесін жобалау қызметін орындауы, білім алушылардың атқарар қызметі, қоғамдық қарым-қатынастарға қатысуы; рухани, ғылыми, өнер саласындағы қызметтердің жобалау процесіндегі атқарар рольдері;

- білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлікпен іске асыруының мүмкіндіктері;

- білім алушылардың аксиологиялық парадигманың ұлттық бірегейлікпен дамытудың тұжырымдары мен білімденудің инновациялық технологияларды ұтымды қолдану жағдайы, жобалау арқылы білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамытудың моделі, мақсатты блок, міндеттер блогы, әдіснамалық блок, мазмұндық блогы, бағалау блогы, нәтижелік блок;

- жобалау қызметінде білім алушылардың аксиологиялық парадигмамен ұлттық бірегейлігін дамытудың моделі.

Зерттеу нәтижелерінің дәлелділігі мен негізділігі автордың бастапқы әдіснамалық және теориялық ұстанымдарымен, зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістерінің жиынтықтарын пайдаланумен, зерттеуде қойылған міндеттерге, ішкі сапалықпен және зерттеу логикасының қарама-қайшы еместігімен; алынған тәжірибелік-эксперименталды нәтижелердің

математикалық статистика әдістерімен өңделуімен; зерттеу болжамын оның нәтижелерімен растауымен байланысты.

Зерттеу нәтижелерін апробациядан өткізу және тәжірибеге енгізу: халықаралық-ғылыми практикалық конференцияларда (Өскемен, 2019; Өскемен, 2020; Өскемен, 2021; Павлодар, 2022; Новосибирск, 2022; Қарағанды, 2022) – 4 жарияланым; ҚР Білім және ғылым министрлігінің Білім және Ғылым саласындағы бақылау Комитеті ұсынған журналдарда (КеАҚ «Торайғыров университетінің хабаршысы», педагогикалық сериясы; «Қарағанды университетінің хабаршысы», педагогикалық сериясы) – 4 жарияланым; нөлдік емес импакт-факторы бар халықаралық журналдарда ақпараттық базасына (Scopus базасы) тіркелген шетел журналында жарыққа шыққан ғылыми мақала – 2 жарияланым және 1 монография.

Жұмыстың көлемі мен құрылымы: диссертациялық жұмыстың құрамына негізгі бет, нормативтік сілтемелер, анықтамалар, белгілеулер мен қысқартулар, кіріспе, үш бөлім, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі және қосымшалар кіреді.